

Л. Л. Колесникова
Україна, Старобільськ

ВИВЧЕННЯ СЛОВЕСНОГО СИМВОЛУ В ПСИХОАНАЛІТИЧНІЙ ЕВОЛЮЦІЇ

Статтю присвячено основним теоретичним аспектам дослідження словесного символу в психолінгвістичній еволюції; з'ясовано погляди науковців на цю проблему; встановлено залежність словесного символу від уявлень як конкретної людини, так і певного народу та зовнішнього оточення. Символи розглянуто як репрезентації свідомих результатів діяльності. Акцентовано увагу на тотожності символу психопатологічним симптомам, на сприйнятті словесних символів як прояву стійких фігур несвідомого.

Ключові слова: архетип, міф, надсвідоме, несвідоме, образ, підсвідоме, свідомість, символ, символізація.

Статья посвящена основным теоретическим аспектам исследования словесного символа в психолингвистической эволюции; проанализированы взгляды ученых на эту проблему; определена зависимость словесного символа от представлений как конкретного человека, так и отдельного народа и внешнего окружения. Символы рассмотрены как репрезентации сознательных результатов деятельности. Акцентировано внимание на тождественности символа психопатологическим симптомам, на восприятии словесных символов как проявления устойчивых фигур бессознательного.

Ключевые слова: архетип, бессознательное, миф, образ, подсознательное, сверхсознательное, символ, символізація, сознание.

The article is devoted to the main theoretical aspects of the study of verbal symbol in psycholinguistic evolution. It studies out scientists' views on this issue.

The dependence of the verbal symbol on the visions of both a

particular person and certain people and their cultural environment is established. Symbols are similar, because they are related to people's emotions and feelings and exist entirely in the human soul, being initially born in it and only then sent outwards.

Symbols are considered as representations not of an object or occasion, but of conscious performance. Emphasis is placed on the identity of the symbol with psychopathological symptoms, on the perception of verbal symbols as the manifestation of stable figures of the unconscious (i.e. archetypes).

The article describes the role of dream symbolism and alchemical symbolism, which contribute to the formation of varieties of symbolization, which is an intentional rather than a preconceived phenomenon of the psyche, more real than thinking, fantasizing or perceiving and clearly reflected in speech. It is noted that the meaning of symbols varies depending on the realities in different cultures, a significant number of characters have different meanings based on the various experiences that are associated with one physical phenomenon. The symbol is able to reflect the inner, hidden human world, it projects outward implicit unconscious of a man. Attention is drawn to the role of association laws, which necessarily arise in the human subconscious and are directly involved in the creation of symbols.

It is proved that it is indisputable to acknowledge the psychological origins of the functioning of verbal symbols.

Key words: archetype, unconsciousness, image, myth, subconsciousness, superconsciousness, symbol, symbolization, consciousness.

Поняття символу є об'єктом дослідження в лінгвістиці, літературознавстві, естетиці, семиотиці, філософії, психології. Цій проблемі присвячено праці відомих вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: З. Василько [2], О. Лосева [7, 8], В. Телії [10], І. Франка [11], З. Фрейда [12], В. Шаяна [13], К. Юнга [14] та інших. Актуальним залишається питання психологічних аспектів дослідження символу, який, за теорією З. Фрейда, співвідносний із загальнолюдською символікою, порівнянням, належить несвідомим уявленням народу та є заміщенням чогось.

Мета нашої статті – дослідити становлення словесного

символу в психоаналітичній еволюції як такого, що існує не лише в уяві людини, але й у різних сферах її практичної діяльності.

Стосовно символіки, яку «вживає несвідоме», З. Фрейд зауважив, що «вона почасти індивідуально відмінна, а почасти типова й, певно, збігається з тією символікою, якою послуговуються міфи й казки» [12, с. 367]. Поетичні народні твори зі словесними символами, уважає вчений, так само можна пояснити за допомогою сновидінь.

Одну з найглибших концепцій символу в ХХ ст. розробив К. Юнг, котрий, як і З. Фрейд, символізму снів приділяє важливе значення. Він звертається до алхімічної символіки й до символів східних релігій, виділяючи такі різновиди символізації:

1) порівняння за аналогією (тобто порівняння між двома об'єктами або символами за тією самою координатою або «загальним ритмом»), напр., між вогнем і сонцем;

2) об'єктивне казуальне порівняння (грунтоване на властивостях самого символічного об'єкта, напр., сонце як подавець життя);

3) суб'єктивне казуальне порівняння (функціонує за аналогією до другої групи, з тією лише відмінністю, що воно безпосередньо ототожнює внутрішню силу з деяким символом або об'єктом, що виконує релевантну символічну функцію), напр., змія;

4) функціональне порівняння, засноване не на самих символічних об'єктах, а на їхніх діях, що наповнюють образ динамізмом і драматизмом [14, с. 45].

Для позначення універсальних символів, яким властива найбільша постійність і дієвість, максимальний потенціал для психоаналітичної еволюції та які вказують на напрям від нижчого до вищого, К. Юнг уживає слово «архетип». Але він надає архетипу іншого, додаткового значення, пов'язуючи його зі структурою психіки й відділяючи від символу за його сутнісним значенням. Символи діють як перетворювачі, їхня функція полягає в тому, щоб перетворювати «нижчу» форму лібідо у «вищу». Архетипи не становлять чогось зовнішнього, непсихічного, хоча вони зобов'язані

конкретністю своєї образності враженням, отриманим іззовні. Незалежно від зовнішніх форм, іноді навіть за прямим контрастом із цими формами архетипи становлять життя й сутність надіндивідуальної душі (психіки). Учений тлумачить архетип як міфологічний, чисто людський аспект символу, тоді як суворя система символів здатна існувати навіть за відсутності людської свідомості, оскільки вона заснована на космічному порядку, зумовленому «вертикальними» зв'язками. Такою системою символів є синтез, який перетворює системи вібрації, що є відлунням єдиної базової первинної «моделі», у духовну мову [14].

К. Юнг поділяє символи на природні й культурні. Природні походять із беззмистовного змісту психологічного й тому становлять значну кількість варіацій основних архетипових образів. Культурні символи – це, по суті, ті, якими послуговувалися для вираження «довічних істин» і які в багатьох релігіях використовують досі.

Отже, К. Юнг відкинув запропоновану З. Фрейдом тотожність символу психопатологічним симптомам і витлумачив усе багатство людської символіки як прояв стійких фігур несвідомого (тобто архетипів). На наш погляд, небезпечним моментом юнгівської символіки є повне знищення меж між символом і міфом та перетворення символу в стихію, що позбавлена твердого смислового підґрунтя. К. Юнг, досліджуючи символи в психології, підкреслював і цінність релігії саме з психологічного погляду. Він зауважував: «Наскільки б витонченою не була би наукова теорія, з психологічного погляду сама по собі вона має меншу цінність, ніж релігійний догмат. Теорія є найвищою мірою абстрактною, абсолютно раціональною, тоді як догмат виражає за допомогою образу дещо ірраціональне. Догмат зобов'язаний своїм існуванням, з одного боку, так званому безпосередньому досвіду «одкровення» (боголюдина, хрест, непорочне зачаття, Трійця тощо), а з другого – співробітництву багатьох умов, яке не припинялося протягом століть» [14, с. 162]. Отже, останнього можна досягти лише використанням різного типу символів, і оскільки догмат відображає спонтанну та автономну діяльність психіки, він

не змінюється століттями, тому й символи існуватимуть стільки, скільки існуватиме догмат. Уважаємо, що таку концепцію яскраво підтверджують релігійні символи, наприклад, вівтар, хрест, свята вода як символи спокутування гріхів й очищення душі.

Мовою символів створені міфи в різних культурах. Такі символи виявляють подібність, оскільки наближаються до емоцій і відчуттів людей. Водночас значення символів різняться залежно від реалій у різних культурах, значна кількість символів має різне значення й залежно від різноманітних переживань, які асоціюються з одним фізичним явищем. А. Белий під символами розуміє «образи наших переживань; ми розуміємо під образом переживання нерозкладну єдність процесів відчуття, воління, мислення; ми називаємо цю єдність символічним образом, тому що вона невизначена в термінах почуттів, волі й мислення; ця ж єдність уособлюється в кожній миті індивідуально; ми називаємо символом індивідуальний образ переживання» [1, с. 76]. Отже, символ здатен відобразити внутрішній, прихований світ людини, він проектує назовні безумовне несвідоме людини.

Своєрідна теорія символу належить О. Лосеву, який стверджував, що символ – це функція відображення дійсності; смисл дійсності; інтерпретація дійсності в людській свідомості; сигніфікація дійсності; перетворення дійсності; субстанційне поєднання ідеального й реального; сама ж річ за її суттю [8, с. 51, 128]; така образна конструкція, що може вказувати на будь-які межі небуття й зокрема на безмежжя [7, с. 443].

Якщо в науковому просторі психологів символ майже цілком існує в душі людини й лише потім він спрямовується назовні, на Природу, то в переконаннях езотериків символізм заснований на рівності макрокосм-мікркосм. Для них «вище ніколи не може символізувати нижче, хоча й зворотне є правильним» [4, с. 34]. Символ обов'язково стоїть нижче того, що він символізує. Але, з іншого боку, вище може нагадати нам про нижче. Завдяки цій відповідності вся Природа є ніщо інше, як символ. Її справжнє значення стає

очевидним, тільки якщо її розглядати як показник, що змушує нас усвідомити надприродні, метафізичні істини.

Дослідники феномена свідомості та її значення для людини М. Мамардашвілі й О. П'ятигорський розглядають символи як репрезентації не предметів і подій, а свідомих результатів діяльності. Якщо знак указує на предмет, то символ указує на свідомість [9, с. 92].

Такої думки дотримується й фахівець у галузі релігійного символізму та архаїчної свідомості М. Еліаде, котрий стверджує, що завдяки символу відбувається вихід за межі того «фрагмента», яким є Людина, й інтеграція цього «фрагмента», по суті, охоплює суспільство, культуру, усесвіт: «Об'єкт перетворюється в символ унаслідок того, що символічна функція оволодіває ним, – і намагається з'єднатися з Усецілим. Таке єднання не буде тим самим, що й змішування, оскільки символ не обмежує пересування або циркуляцію з одного рівня на інший і, хоча й інтегрує всі ці рівні та плани реальності, але не зливає їх в одне – тобто не руйнує їх» [цит. за: 4, с. 35]. Якщо Всеціле може бути складником усередині значного фрагмента, то це відбувається через те, що кожен фрагмент заново формує Всеціле [3, с. 48].

Аналізуючи специфіку відображення психічних явищ у мові, В. Телія характеризує символи як репрезентанти наївної картини світу й водночас її складники, разом з якими вони є образом світу, у який кожне нове покоління привносить власне бачення [10, с. 68].

Оскільки ми розглядаємо символ з позиції психоаналізу, то звертаємо увагу на роль законів асоціацій, які виникають у підсвідомості людини й відповідно беруть участь у їхньому творенні. І. Франко в роботі «Із секретів поетичної творчості», досліджуючи процес виникнення асоціацій у людському мисленні, зазначав, що людська духовна діяльність полягає, зазвичай, на двох прикметах психічного устрою: на можливості репродукції вражень, які колись безпосередньо торкали наші змисли і тепер є тільки психічними копіями, ідеями, і на другій прикметі того

устрою, що одна така репродуктивна ідея викликає за собою іншу, далші ряди ідей і так без кінця [11, с. 47].

У контексті народного світогляду й української ментальності В. Шаян розглядає символ як «зовнішній знак для уявлень, емоцій та ідей... Символ є якістю вищою від слова. Символ є комплексом слів і ідей, виражених одним знаком. Символ репрезентує все те, що міститься в цілій системі ідей, а рівночасно щось більше, щось, що в цій системі ідей не дозволить висловити ні словом, ні в жоден інший спосіб. Думаючи про символ чи викликаючи його в нашій свідомості чи теж у магичній дії, ми немов «одним словом» зачіпаємо весь комплекс з усією його ідейно-моральною висотою і глибиною» [13, с. 766–767].

З огляду на зазначене в структурі несвідомого виділяють підсвідоме й надсвідоме. Досліджуючи вплив психічного на художній твір, можна припустити, що саме надсвідоме сприяє створенню художніх творів, є актуальною передумовою походження міфів, вірувань. Але в той же час механізм сновидінь залишається специфічним проявом його діяльності. Розуміння, усвідомлення й сприйняття будь-якого матеріального витвору мистецтва передбачає використання підсвідомого досвіду реципієнта та сфери його надсвідомого, що сприяє виникненню феномену співпереживання або інших почуттів і вражень. Не можна не погодитися з думкою З. Василько, що «українська психічна структура вирізняється емоційно-почуттєвим характером, сентиментальністю, ліризмом» [2, с. 14], а це, звичайно, відображено й у площині словесних символів.

Символізація – це домисленнєве, а не дорозумове явище психіки, вона реальніша за мислення, фантазування чи сприймання й виразно відображена в мовленні.

У межах нашої розвідки певний інтерес становить дослідження Л. Лисиченко окремих рис мовної картини світу поета, співвідносних із його психічним типом. На перше місце дослідниця поставила слова, що позначають колір, зауваживши: «Оскільки поетична картина світу поета-інтраверта всередині нього, то вона не кольорова, а

забарвлена переважно в ахроматичні (чорний, білий, сірий) кольори. Цьому відповідає й лексика на позначення кольорів. Це спостерігаємо, наприклад, у поезії В. Стуса. Навіть назви хроматичних кольорів стоять поруч із словами *чорний, почорнілий, сивий, олив'яний* тощо» [6, с. 140]. І навпаки, продовжує дослідниця, «у поезіях екстравертів світ, який лежить зовні перед поетом, яскравий і барвистий, і відповідно назви хроматичних кольорів посідають у їхній мовній картині світу значне місце. Барвистий є мовний світ у поезіях П. Тичини, М. Рильського та ряду інших поетів» [Там само, с. 141].

Отже, безперечним є визнання психологічних витоків функціонування словесних символів. Інтерпретацію словесних символів будь-якого типу необхідно розглядати не лише з урахуванням їхнього походження з соціальної чи матеріальної системи, але й з огляду на психічну реальність та ментальний досвід членів суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Белый А. Символизм как миропонимание. Москва, 1994. 528 с.
2. Василько З. С. Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2003. 20 с.
3. Ильченко В. И., Шелюто В. М. Кризис современного мировоззрения и проблема сакрального. Луганск, 2000. 124 с.
4. Керлот Х. Э. Словарь символов. Москва, 1994. 608 с.
5. Лейбин В. М. Словарь-справочник по психоанализу. Санкт-Петербург, 2001. 688 с.
6. Лисиченко Л. А. Мовна картина світу та її рівні. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. 1998. Т. 6. С. 129–144.
7. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф. Москва. 1982. 479 с.
8. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое

- искусство. Москва, 1995. 320 с.
9. Мамардашвили М. К., Пятигорский А. М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке / под общ. ред. Ю. П. Сенокосова. Москва, 1997. 224 с.
 10. Телия В. Н. О специфике отображения мира психики и знания в языке. *Сущность, развитие и функции языка*. Москва, 1987. С. 67–75.
 11. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1981. Т. 31. С. 45–119.
 12. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва, 1990. 448 с.
 13. Шаян В. П. Віра предків наших. Гамільтон : Видавничий Комітет при Святині Дажбожій в Гамільтоні, 1987. 893 с.
 14. Юнг К. Г. Архетип и символ. Москва, 1991. 304 с.